

УДК 629.113

В.П. Сахно, професор, д-р техн. наук,

Національний транспортний університет

вул. Суворова, 1, м. Київ, Україна, 01010

sakhno@ntu.edu.ua

В.М. Дугельний, доцент, канд. техн. наук,

Д.В. Савенок, канд. техн. наук

Автомобільно-дорожній інститут ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»

вул. Кірова, 51, м. Горлівка, Україна, 84646

inst@adidonntu.org.ua

АНАЛІЗ СКЛАДУ ОСНОВНИХ ПРОДУКТІВ ЗНОСУ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ

Виконано аналіз обсягів твердих продуктів зносу, які утворюються внаслідок стирання автомобільних шин, дорожнього покриття і накладок гальмівних колодок. Наведені основні чинники, від яких вони залежать.

Ключові слова: *автомобільний транспорт, навколишнє середовище, продукти зносу, автомобільна шина, дорожнє покриття, канцерогени*

Постановка проблеми. Автомобільний транспорт (АТ), на сьогоднішній день, має найважливіше значення для функціонування суспільного виробництва і життя людей. Однак при цьому, він є головним глобальним джерелом забруднення навколишнього середовища. На його частку припадає до 60...80 % забруднення навколишнього середовища, а в районах найбільшого зосередження людей (густонаселених районах, курортних містах, вздовж автомагістралей та ін.) – до 90...95 % [1].

Безперервне зростання рівня автомобілізації України супроводжується підвищенням обсягу викидів від роботи двигунів автомобілів та обсягів продуктів зносу, пов'язаних з роботою агрегатів і систем автомобілів, забрудненням навколишнього середовища і, як наслідок, зростанням рівня захворюваності населення.

Згідно джерела [2], АТ визначається як комплекс, що включає автотранспортні засоби, об'єкти інфраструктури експлуатації автотранспортних засобів і автомобільні дороги. Виходячи з цього, вплив автомобільного транспорту на довкілля доцільно розглядати в системі «водій-автомобіль-дорога-навколишнє середовище» (ВАДНС) [3]. Удосконалена структурна схема цієї системи наведена на рисунку 1.

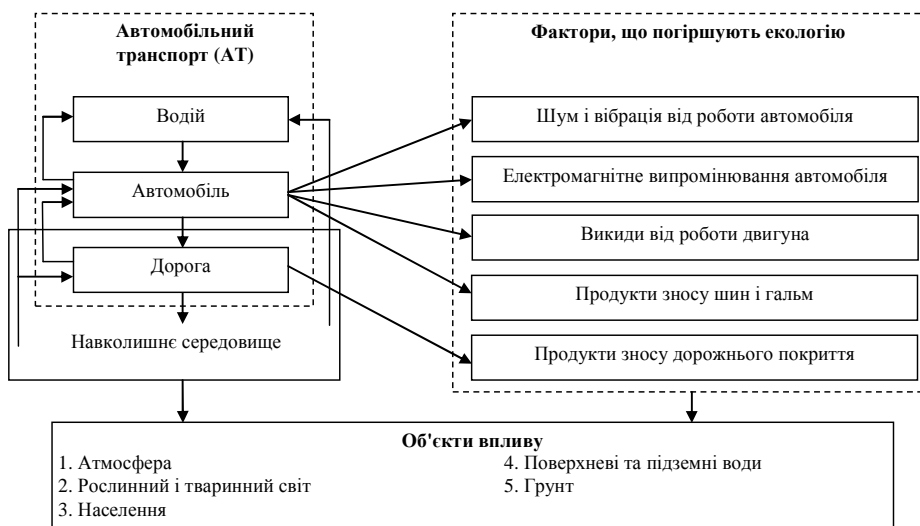

Рисунок 1 – Структурна схема системи ВАДНС

Як стверджують джерела [2–4], найбільший негативний вплив на об'єкти навколишнього середовища надають відходи АТ, які поділяються на такі групи: газоподібні відходи (полутанти), які включають CO_2 , CO , NO_x , SO , C_mH_n та інші сполуки (більше 200 найменувань); рідкі відходи у вигляді водяної пари, незгорілого палива, оливи і смол бітуму; тверді відходи у вигляді сажі, шинного пилу, продуктів зносу асфальтобетонного покриття, колодок і дисків гальмівних систем (у вигляді важких металів). Для зниження цього негативного впливу необхідно, в першу чергу, вирішити складну наукову задачу щодо встановлення обсягів цих відходів.

Кількісним та якісним дослідженням викидів забруднюючих речовин від роботи двигунів

автомобілів було присвячено багато наукових робіт, як українських, так і зарубіжних вчених. Серед досліджень в цьому напрямку необхідно відзначити роботи НТУ та МАДІ. Результатом цих робіт є цілий ряд розроблених методик для визначення обсягів викидів забруднюючих речовин від роботи двигунів автомобілів [5–8], що в свою чергу дозволило впровадити комплекс ефективних технологій, покликаних знизити забруднюючі викиди у відпрацьованих газах. Зокрема, серед таких технологій:

- нові типи двигунів внутрішнього згорання, наприклад, бензинові двигуни з безпосереднім впорскуванням, двигуни з контрольованим автозапалюванням, двигуни з компресійним запалюванням однорідної суміші;

- альтернативні види палива, такі як стиснутий природний газ, бензоспиртові суміші та біопалива, водень;

- альтернативні енергоустановки, наприклад, автомобілі з гібридною силовою енергоустановкою, автомобілі на паливних елементах та ін.

Впровадження цих методик і технологій дозволяє констатувати той факт, що завдання щодо зниження обсягів викидів від роботи двигунів успішно вирішується.

Постановка проблеми. Однак, крім викидів відпрацьованих газів, транспортний потік створює хмару пилу, що складається більш ніж на 60 % з мікроскопічних і ультрамікроскопічних частинок радіусом 10,0...0,25 мкм, які утворюються внаслідок стирання автомобільних шин (при контакті з дорожнім покриттям), самого дорожнього покриття і гальмівних накладок (при гальмуванні).

Характеристика відходів від зносу пневматичних шин. Одним з джерел надходження канцерогенних речовин у навколишнє середовище є автомобільні шини. Довгий час вважалося, що розміри частинок продуктів зносу протектора шин досить великі і не можуть заподіяти шкоду здоров'ю людини. Однак, дослідження американських лікарів, котрі звернули увагу на підвищену чутливість до алергічних і онкологічних захворювань жителів будинків, розташованих поблизу автострад в містах, дозволили припустити, що при зносі автомобільних шин у повітряне середовище потрапляє значна кількість аерозолі. Ретельно вивчивши його дисперсний склад, при аналізі складу повітря на шосе з помірним рухом автотранспорту, дослідники виявили, що в 1 м³ повітря знаходиться 3800...6900 гумових фрагментів, з яких 58 % мають розміри менше 10 мкм, які легко проникають у верхні дихальні шляхи і вражають їх [4].

За оцінками американських вчених в США в 1991 році загальна кількість викинутих продуктів зносу шин та дрібнодисперсного аерозолі складало 886,782 т [4]. Аналогічні дослідження проводилися і в ЄС, для чого визначався обсяг продуктів зносу від шин за європейський їздовий цикл (ЄІЦ), рівний 13 хвилинам, і порівнювався з об'ємом викидів забруднюючих речовин від роботи двигуна автомобіля (таблиця 1) [9].

Таблиця 1 – Порівняння викидів від роботи двигуна та зносу шин за ЄІЦ у відносних одиницях

Вид відходів	Двигун	Шини
Загальний обсяг відходів	99,0	100,0
Обсяг канцерогенів	44,0	56,0
Бензапірени	43,0	57,0
Нітразаміни	61,0	39,0
Пил, сажа	74,0	26,0

Наведені дані свідчать про перевищення обсягу канцерогенів при зносі шин у порівнянні з викидами забруднюючих речовин при роботі двигуна.

За результатами досліджень російських вчених [10], основним забруднювачем міського повітря є продукти зносу шин, що становлять близько 60 % від загальної кількості забруднюючих викидів. Як видно з представленого аналізу (таблиця 2), викид продуктів зносу шин в г/км значно перевищує (майже в 6...7 разів) викид твердих часток з відпрацьованими газами двигунів легкових автомобілів.

Таблиця 2 – Порівняння викидів твердих часток, г/км

Тип транспортного засобу	Інтенсивність зносу шин	Викиди з відпрацьованими газами	
		Євро 5	Євро 6
Легкові	0,033	0,005 (Правило ООН № 83)	0,005 (Правило ООН № 83)
Вантажні	0,178	0,02 (Правило ООН № 49)	0,01 (Правило ООН № 49)

Зробити порівняльний аналіз по вантажних автомобілях не представляється можливим, через різну методику випробувань у стендових умовах і методику оцінки викидів твердих часток дизелями в г/кВт·год та пробігів автомобілів в км. Однак можна очікувати перевищення не менше ніж у 6...10 разів.

Інтенсивність зносу шин, в основному, залежить від наступних факторів:

- технічного стану транспортного засобу;

- впливу навколишнього середовища (механіко-хімічних процесів під впливом сонячної радіації, кисню повітря, температур, вологості тощо);
- режиму експлуатації (міського, магістрального (швидкість, інтенсивність гальмування і розгону));
- стану дорожнього покриття;
- досконалості конструкції і технології виготовлення шин.

Характеристика відходів від зносу асфальтобетонних покриттів. У результаті комплексного впливу на автомобільні дороги погодно-кліматичних факторів і руху автомобілів відбувається знос верхніх шарів дорожнього покриття. Так, при коченні коліс, а особливо їх гальмуванні (пересування з блокованими колесами), відбувається значне стирання дорожнього покриття. У плямі контакту автомобільного колеса з дорожнім покриттям постійно виникають стискаючи і розтягуючи напруги. При відриві колеса від поверхні в момент з'їзду з плями контакту виникає значне розрідження, яке викликає відрив дрібних частинок асфальтобетону та їх переміщення у повітрі.

На сьогоднішній день, основним матеріалом, який застосовується для будівництва верхніх шарів дорожнього покриття є асфальтобетон. У результаті зносу асфальтобетону утворюється дрібнодисперсний пил розміром до 2 мкм в кількості до 50 % від загального обсягу пилу [3]. Хімічний склад пилу змінюється в часі за рахунок абсорбційно-адсорбційних процесів, які проходять в ній, та інтенсивність яких визначається початковим складом пилу. Дані про хімічний і дисперсний склад пилу представлені в таблицях 3 та 4 [3, 11].

Таблиця 3 – Хімічний склад пилу, взятого з асфальтобетону та ґрунту, %

Місце	SiO ₂	Fe ₂ O ₃	Al ₂ O ₃	CaO	MgO	n.n.	H ₂ O
Дорога	76,4	3,1	6,0	2,9	1,6	4,3	0,4
Ґрунт	80,8	2,2	7,1	1,7	0,5	3,7	0,7

У таблиці 4 наведено дисперсний аналіз для пилу (ситовий метод) і для вітального пилу (ареометричний метод).

Таблиця 4 – Дисперсний склад пилу, взятого з асфальтобетону

Розмір часток, мкм	Кількість, %	Розмір часток, мкм	Кількість, %
0–2	54,3	0–60	24,8
2–5	22,0	60–200	17,5
5–7	8,9	200–300	10,0
7–10	7,8	300–400	9,7
Більше 10	7,0	Більше 400	38,0

Крім цього, пил адсорбує на своїй поверхні різні токсиканти і канцерогени, що виникають від роботи автотранспорту. У таблиці 5 наведені дані про перевищення концентрації ГДК в пробі пилу на відстані 10 м від дороги [12].

Таблиця 5 – Перевищення ГДК для різних забруднювачів

Забруднювач	ГДК мг/м ³	Кратність перевищення ГДК
Залізо	0,04	3,6
Цинк	0,05	2,9
Мідь	0,002	0,7
Свинець	0,0007	2,1
Нікель	0,001	1,5
Хром	0,0015	1,1

Як видно з аналізу пилу, що взятий з покриття дороги – це полідисперсний матеріал, насичений різними забруднювачами – продуктами забруднюючих викидів від роботи двигуна, зносу гальмівних колодок (накладок), зносу шин тощо.

Найбільший вплив на інтенсивність і величину зносу дорожнього покриття (асфальтобетону) мають наступні фактори:

- якість кам'яного матеріалу і бітуму;
- інтенсивність і склад руху;
- вплив навколишнього середовища;
- якість роботи служби експлуатації доріг.

Характеристика відходів від зносу гальмівних систем. При русі автомобіля можна виділити кілька етапів: холостий хід (16 %), розгін (37 %), усталений рух (18 %) і уповільнення з гальмуванням (29 %). Таким чином, близько 1/3 часу витрачається на гальмування, яке призводить до зносу гальмівних систем і викидів в атмосферу мікрочастинок азбесту, заліза, міді та органічного вуглецю. Вчені Бернського Університету та інституту праці і здоров'я в Лозанні встановили, що знос гальм додає близько 20 % від загальної кількості речовин, що забруднюють довкілля [13].

При зношуванні фрикційних накладок гальмівних колодок механізм зносу змінюється від абразивного виду (в період наростання уповільнення) до зносу в умовах пластичного контакту на останній стадії гальмування автомобіля (при сталому уповільненні). У центрі великих міст інтенсивний рух залишається постійним протягом дня. Характерне часте гальмування колісних транспортних засобів в щільних транспортних потоках призводить до утворення високої концентрації дрібнодисперсних частинок зносу гальмівних накладок. Дрібнодисперсний пил найбільш небезпечний, оскільки осідає в легенях та бронхах і при тривалому вдиханні призводить до захворювання. Проблема забруднення міського повітря важливими частинками діаметром менше 10 мкм визнана однією з найважливіших. Найбільша концентрація цих частинок спостерігається на висоті 100...150 см від земної поверхні, тобто на рівні органів дихання людини, тому тривале перебування пішоходів у цих зонах на відкритому повітрі стає небезпечним [13, 14].

Порівняльна оцінка екологічності гальмівних систем [13] дозволила визначити масу фрикційного матеріалу, що зношується, для одного автомобіля за рік з накладками Ferodo (FER 5103 FSL 1318) і Smart brake (TDY1908C), що становить для легкових автомобілів – 489 г, вантажних автомобілів – 1516 г і автобусів – 1966 г.

На інтенсивність утворення частинок зносу, в першу чергу, впливають такі чинники:

- конструкція гальмівних механізмів;
- склад фрикційного матеріалу;
- режим руху.

Висновки. Обсяг канцерогенів, що потрапляють у навколишнє середовище в результаті зносу автомобільних шин (протягом терміну експлуатації), перевищує нормативи викиду твердих частинок з відпрацьованими газами автомобілів в 5...10 разів, а отже проблема негативного впливу продуктів зносу шин актуальна і вимагає негайного вирішення у глобальних масштабах.

Наведені дані свідчать про необхідність розробки ефективної методики з визначення обсягів твердих продуктів зносу автомобільного транспорту та технічних нормативів, що обмежують їх викид в навколишнє середовище.

Процеси зносу шин, дорожнього покриття і гальмівних накладок у більшості випадків залежать від одних і тих же чинників. Виходячи з цього, визначення обсягів продуктів їх зносу доцільно вести комплексно (одночасно враховуючи обсяги зносу автомобільних шин, дорожнього покриття і накладок гальмівних колодок).

Бібліографічний список використаної літератури

1. Энергетична та екологічна політика на автомобільному транспорті України: шляхи адаптації до законодавства ЄС (за матеріалами круглого столу) // Автошляховик України. – 2007. – № 5. – С. 2–5.
2. Проект Российского федерального закона «Об обеспечении экологической безопасности автомобильного транспорта».
3. Анфимов В. Автотранспорт и экология городов / В. Анфимов, Е. Гольдман, Н. Манусова, В. Анфимова. – Иерусалим, 2012. – 174с.
4. Montague P. Tire Dust // Rachel's Environment & Health Weekly, 1995. – № 439.
5. Матейчик В.П. Наукові основи підвищення екологічної безпеки дорожніх транспортних засобів: дис... доктора техн. наук: 05.22.02 / Матейчик Василь Петрович. – Київ, 2004. – 368 с.
6. Медовщиков Ю.В. Математическая модель параметрической матрицы исходных данных ездовых циклов / Ю.В. Медовщиков // Транспорт: наука, техника, управление. – М.: ВИНТИ, 1982. – Вып. 186. – С. 44 – 46.
7. Исследование зависимости между режимом работы и количеством отработавших газов с целью оценки их токсичности / [коллектив авторов КЭТУКИ (ВНР)] // Снижение загрязнения воздуха в городах выхлопными газами автомобилей: сб. научн. тр. – М.: НИИавтопром, 1971. – С. 32 – 37.
8. Гутаревич Ю.Ф. Определение выбросов окиси углерода / Ю.Ф. Гутаревич, В.Ф. Скорченко, Н.Н. Худолий [и др.] // Автомобильный транспорт. – 1979. – №6. – С. 44 – 45.
9. Третьяков О.Б. Воздействие шин на окружающую среду и человека / О.Б. Третьяков, В.А. Корнев, Л.В. Кривошеев // Научно-техническая библиотека. – Москва, 2001.
10. Хесин А.И. Канцерогенная опасность автомобильных шин / А.И. Хесин, М.Е. Скудатин, В.Н. Ушмодин // Национальная безопасность и геополитика России. – 2003. – № 10 – 11 (51 – 52).

11. Чекмарева О.В. Исследования условий формирования пылевых потоков на улицах промышленных городов / О.В. Чекмарева // Вестник ОГУ. – 2001. – №1. – С. 75 –78.

12. Киселев В.П. Исследование устойчивости дорожных вяжущих. Изменение группового состава битума в процессе эксплуатации. / В.П. Киселев, В.С. Филимонов [и др.]. // Химия растительного сырья. – 2008. – № 2. – С. 119 – 127.

13. Ревин А. Сравнительная оценка экологичности барабанных и дисковых колесных тормозных механизмов автотранспортных средств / А.Ревин, С. Тюрин, В. Федотов, А. Дроздов // Science – future of Lithuania. Transport Engineering. – Vilnius, 2009. – Vol. 1. – № 6 (Vehicle – Environment Interaction).

14. Комаров Ю.Я. Технология очистки воздуха от вредных выбросов движущихся автотранспортных средств / Ю.Я. Комаров, А.А. Рысаков, В.Н. Федотов // Известия ВолгГТУ. – Волгоград, 2004. – Т. 1.– С. 113 – 118 (Серия «Транспортные наземные системы»).

Надійшла до редакції 13.06.2013 р.

Сахно В.П., Дугельный В.Н., Савенок Д.В. Анализ состава основных продуктов износа автомобильного транспорта

Выполнен анализ объемов твердых продуктов износа, образующихся в результате истирания автомобильных шин, дорожного покрытия и накладок тормозных колодок. Приведены основные факторы, от которых они зависят.

Ключевые слова: автомобильный транспорт, окружающая среда, продукты износа, автомобильная шина, дорожное покрытие, канцерогены.

Sahno V., Dugelnyj V., Savenok D. The analysis of the composition for the main products of wearing of automobile transport

The analysis of the volumes of solid wear products that are formed as a result of abrasion of tires, road surface and brake blocks was done. The main factors that they depend were presented.

Keywords: automobile transport, the environment, products of wearing, automobile tire, road surface, carcinogens.